

В. Будзиновський

Як Москва
мищила Україну

Як Москва нищила Україну

На підставі старих українських пісень

зладив

Вячеслав Будзиновський

Ціна 60 сот.

Відень, 1917.

Накладом Союзу визволення України

З друкарні Адольфа Гольцгавзена у Відні.

ВІСТНИК СОЮЗА ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ.

Орган Союзу визволення України.
Виходить у Відні раз на тиждень.

Одинокий український тижневник всеукраїнського, самостійницького й безпартійного напрямку.

Передплата: річно 15 кор., піврічно 8 кор., чвертьрічно 4 кор. 50 сот.

Редакція: **Wien, VIII., Josefstädterstraße 79,**
II. Stiege, Tür 19. — Адміністрація: Tür 6. — Tel. 13430.
Чек. конто: 107.090.

Найдешевша українська книжка в часі війни!
Др. Льонгін Цегельський:

Русь-Україна а Московщина-Россія.
Друге, перероблене видання.

Книжка обіймає 128 стор. друку й має карту України,
а коштує лише 80 сот.

Кожен Українець мусить зазнайомити ся з минувшиною свого народу, мусить пізнати, за що славні наші діди проливали свою кров, чим був колись — не дуже ще давно — наш рідний край, наша Україна.

Коли якийсь гурток замовить зразу 10 або більше примірників, то за пересилку не буде нічого рахувати ся.

Найкраще присидати гроші **наперед**, бо посліплатою пересилка дорожша.

=== **Bund zur Befreiung der Ukraina.** ===
Wien, VIII., Josefstädterstraße 79.

Як Москва нищила Україну

На підставі старих українських пісень

зладив

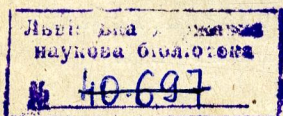
Вячеслав Будзиновський

Відень, 1917.

Накладом Союзу визволення України.

З друкарні Адольфа Гольцгаузена у Відні.

2099

Наша Україна, що колись, у давнину, звала ся „Русь“, мала трьох головних сусідів, з якими їй довелося віками ворогувати. Се були: з заходу Польща, з полудня бісурмени Татари, що жили-кочували там, де тепер губернія таврійська, південні часті губерній херсонської й бесарабської, та в Криму, а з північного сходу Московщина. Татари вже майже цілком загинули й ледви жменя залишилася їх в південнім Криму. Поляки значно притаморили та мабуть мусять вдоволяти ся тим, аби в своїй Польщі мати сяку-таку волю. Одна тільки Московщина досьогодня сильна та налягає чорною хмарою на Україну — на нашу мову, на наш народ і наш край гірше, ніж коли небудь налягали Польща чи Татарва. Бо Татарва грабила наш добутток, брала людей у полон, палила й мордувала, набігавши ордами на Україну. Від сього одначе можна було оборонити ся. Але Татарва нашої мови, звичаїв, а що головне, і нашої волі не займала. Польща, хоч і бажала нас поневоливити, та була за слаба до сього. В ній не було ні ладу, ні сильної державної влади, ні сильного війська й наші прадіди вмівали від Польщі боронити ся. Інша річ Московщина. В ній здавна була сильна царська влада та сильне військо й тому темна Московщина так, наче чорна хмара, налягла на нашу Україну, закриваючи нам сонце волі й просвіти.

У піснях, що їх наш народ, особливо ж старше покоління по селах, ще співає, заховала ся доволі добре пам'ять про те, як наш народ сусідував з Ляхами, Татарвою й Москалями. („Москалі“ се теж саме, що „Руські“, „Великороси“; салдатів же „москалями“ звати — се невірно). Є в нас, серед народу, старосвітські пісні й думи про війни українських козаків з Ляхами—Поляками та Татарвами, але є й пісні про лихе сусідство з Московщиною. В отсій розвідці хочемо розглянути, що кажуть народні пісні про се сусідство України з Московщиною.

Як Москва цькувала Татар на Україну?

Думають звичайно наші люде, що Україна увійшла у зносини з Московщиною перший раз тоді, як Богдан Хмельницький 1654 р. піддав Україну „під протекцію“ московського царя. Се невірно. Вже 1169 р. московсько-суздальський князь Андрій Боголюбський напав на Київ, зруйнував та ограбив його немилосердно, а людей вирізав або взяв у полон. Коли-ж коло 1250 р. прийшли зі сходу, з азійських степів, Татари й осіли над Чорним морем і в Криму, тоді московські „великі князі“, а потім „царі“ підмовляли Татар раз-пораз нападати на Україну. Робили вони се тому, щоб наш народ слабів і тим лекше став добичею Москви. Особливо-ж діяло ся се в XV століттю, коли ханом кримських Татар став Менглі-Герай, що був великим приятелем московського великого князя Івана. Ось так 1482 р. за намовою Івана напав Менглі-Герай на Київ, здобув його й ограбив, а зрабовані в Софійськiм Соборі золоту чашу й золотий таріль післав своєму приятелеви Іванови в дарі. Року 1485 і 1487 Кримці, знову підмовлені Іваном, пу-стошать Поділле; 1489 р. руйнують вони Київ і пустошать через пів року Київщину, а 1490 р. нападають на Поділле і Волинь. Отсі напади повторюють ся опісля рік-річно.

Се татарське лихоліття, яке на нас наслала Москва, пригадують нам ще нині народні пісні з того часу. Тяжкі то мусіли бути часи, коли такі пісні народ ще й тепер співає. Багато маємо сих пісень, але тут подамо лише дві:

Зажурилась Україна, що піяк прожити, —

Витоптала орда кіньми маленькії дїти.

Ой! маленьких витоптала, великих забрала,

Руки назад повязала, під хана погнала.

А друга пісня така:

За річкою огні горять,

Там Татари полон ділять.

Село наше запалили

І багатство розграбили,

Стару неньку зарубали,

А миленьку в полон взяли.

А в долині бубни гудуть,

Бо на заріз людей ведуть:

Коло шиї оркан веть ся,

А по ногах ланцюг беть ся.

А я бідний з діточками

Піду лісом стежечками.

Хто оборонив Україну від Татар?

Від татарського лихоліття оборонило Україну українське козацтво, себто вільне українське селянство, зорганізоване на воєнний лад по обох боках ріки Дніпра, де тепер губернії чернігівська, полтавська, київська та східна часть подільської, а особливо на Запорожжю, де тепер губернії катеринославська й херсонська. Воно не підлягало ні Польщі, ні Московщині, ні Татарві, але правило само собою та боронило України від ворогів.

Українські козаки заслоняли своїми грудьми перед Татарвою не тільки нашу землю, але також Польщу. О сей козацький мур розбила ся неодна татарська орда й хоч нищила Україну, так вже не мала сили дібрати ся до Поляків чи до Москалів. Неодну татарську орду, котру годі було здержати перед межею наших земель, козацтво розбило тоді, коли вона з добичею і з ясиром (бранцями-невольниками) вертала в Крим. Козацтво тоді відбивало добич і полонений Татарами християнський народ. Нераз же вдирали ся козаки в Крим і увільняли тисячі полонених Українців і загалом християн. Аж до Царгороду заганяли ся дуже часто наші Запорожці! Бувало й так, що як годі було велику орду здержати й вона таки вдерла ся глибоко в наш край, то запорозькі козаки собі вдирали ся в Крим і відплачували Татарам огнем і мечем. Коли орда, що руйнувала наш край, довідувала ся про се, вертала чим скорше до Криму, щоб рятувати свої оселі перед Запорожцями.

Через вічну та безперестанну війну з Татарами й Турками наше козацтво росло в шораз більшу силу та стало бороти ся з Польщею за волю України. Одначе Московщину непокоїла сила козаччини й тому Москва через весь час боротьби Хмельницького з Польщею помагала Полякам. Коли Хмельницький боров ся з Польщею та благав православного царя, щоб православному народови України дав поміч, тоді царь переказував Хмельницькому, щоб він покорив ся Полякам. Польському королеви царь дав навіть гроші, щоб Польща могла найняти німецьке наємне військо проти Хмельницького й против українських козаків.

Як Москва нищила українську гетьманську державу?

Одначе українські козаки таки відорвали Україну від Польщі. Війна з Польщею сильно прорідила козацькі ряди й тому Хмельницький бояв ся, що Польща, котра найняла

собі німецькі війська, знову підібе Україну. Хмельницький озирався за помічю. Москалі-ж рішилися піддурити козаків. Козаки тоді ще не знали Москалів і в 1654 р. згодилися зробити московського царя зверхником-опікуном над Україною. Згода між нашим козацтвом і московським царем була така, що якби Поляки ішли воювати Україну, то царь має дати своє військо на поміч козакам; зате козаки мали помагати цареві, якби хтось напав на його московський край. Поза тим царь не мав ніяких прав на Україні. Україна мала zostавати такою вільною державою, якою була Москва, та мала мати свого власного гетьмана, свій уряд і своє військо.

Але московський царь не на те згодився бути зверхником над Україною, щоб Україну боронити перед Польщею. Його опіка над Україною мала довести поволі до того, щоб московські пани загарбали українську землю, а народ України щоб закріпостити. Таке не могло статися так довго, як довго не винищено козацтва. Москва зміркувала, що вона сама не в силі винищити козацтва. Отже московський царь рішився вигубити козацтво при помочи Польщі. Тому царь відступив в 1667 р. Полякам половину України й сим спричинив те, що козацтво гинуло не тільки через війну з Москвою і Польщею, але також через війну між собою.

Наші козаки все добивалися того, щоб вся Україна була при купі. Щоб се сталося, треба було або відбити правобережну Україну від Польщі або лівобережну від царя, або й зробити одно й друге. Робилось і одно і друге і третє. Одні козаки відбивали Правобережжє від Польщі, аби його злучити з Лівобережжєм під зверхністю царя. Отсі козаки ішли разом з московськими військами або й самі проти тих козаків, що самі або разом з польським військом хотіли відбити від царя Лівобережжє, аби його злучити з Правобережжєм. Ще інші боролися і з одними і з другими, а так само і з Польщею і з Москвою, аби злучити всю Україну до купи. В такій війні, в якій проти себе стояли не тільки козаки й польські чи московські війська, але також козаки проти козаків, гинули наші козаки в братовбійчій боротьбі з собою.

Ся довга війна вигублювала наш селянський народ, що був пнем, з котрого виростали козацькі галузки. Москалі й Поляки провадили війну на свій спосіб: як яке місто або село мусіло впустити до себе Поляків або тих козаків, що воювали против Москви, то гірка була доля народу, коли

вони вступали ся, а на їх місце приходили Москалі. Всіх людей такого міста Москалі вирізували, не щадячи ні старців, ні жінок, ні дітей-немовлят. Саме місто вони рабували й пускали з димом. „Ви — казали Москалі — сякі-такі сини, ви зрадили цареви, приймаючи у себе Ляхів, чи козаків, що проти царя!“ Також Поляки вирізували всіх людей в місті, в котрім були Москалі.

Ще гірше було, як козацтво по обох боках Дніпра захотіло скинути з себе і московське і польське ярмо. Тоді гиньло козацтво і від московського і від польського оружя. Міста й села вирізували і Москалі і Поляки. В додатку, як не Москалі, то Поляки, а як не Поляки, то Москалі брали собі до помочи то Татар, то Калмиків. І сї вирізували наш народ і сотками-тисячами гнали бранців на кримський торг.

Москалі й Поляки мали свій власний спосіб на козацьких провідників. Вони їх просто мордували. Як який значний козак видав ся був Москві небезпечним, то Москалі, буцім-то караючи його „за зраду“, мордували його або вивозили далеко поза Україну, найчастійше на Сибір. Сим робом вони замордували полковників Золотаренка й Сомка, вивезли кількох гетьманів, а між ними навіть славного Дорошенка! Поляки розстріляли буцім-то „за зраду“ преславного полковника Богуна, гетьмана Виговського й багато інших.

По кількох роках такої страшної війни — не війни, а різні, спричиненої Москалями через те, що Московщина поділила Україну між себе й Польщу, правобережна Україна перемінилася в пустиню. На Правобережжі вигиньло до ноги не тільки все козацтво, але вигинь увесь народ, тільки недобитки перенесли ся на Лівобережжя. Міста й села на Правобережжі щезли. На Лівобережжі й на Запорожжю лишило ся ще троха козацтва, але воно було сильно перебите.

Як Москва нищила Гетьманщину?

На Лівобережжі, чи, як тоді казали, на Гетьманщині, Москва винищувала козацтво найріжнійшими способами. Умова України з царем була така, що на Україні мало стояти тільки українське козацьке військо; московське військо могло стояти на Україні лише тоді, коли який ворог напав би на Україну, а Москва йшла помагати нашому козацтву бити ворога. Москва робила отже так, що буцім-то Україна

була все „загрожена“ Татарами або Поляками, й присилала своє військо на Україну. Проти своїх ворогів Москва все висилала наших козаків. Се вона робила не лишень тому, щоб за московську справу не проливали крові самі Москалі, а також тому, щоб українське й запорозьке козацтво вигибало та не могло брати в оборону українського народу, як московські салдати будуть народ рабувати, також тому, щоб своїх московських військ не годувати власним московським коштом, тільки коштом українського народу, а вкінці тому, щоб Українці не могли збунтувати ся против Москви, як московські салдати будуть на Україні стояти. Що Москва не мала чистої совісти й бояла ся бунту Українців, доказує отся народня пісня :

Восточний царь Україні не діймає віри,
Посилає Голіцина *), щоб не було зміни :
„Ой, іди-ж ти, Голіцину, лядською межою,
„А я піду із Москвою слідом за тобою.
„Станови ся, Голіцину, все на крутих горах,
„А я стану із Москвою по вельможних дворах.

Сьому московському війську, яке царь вислав на Україну, не давав царь ні харчів, ні грошей. Щоб не згинуту з голоду, московські салдати рабували наш народ — брали збіжжя, худобу, коні, але ні за що не платили. Крім того дерли з нас податки, хоч умова, яку царь мав з гетьманом Хмельницьким, не позволяла Москалям стягати з нас податків. Народу не було кому боронити, бо козаки були в далеких походах. Наш народ терпів і, проливаючи сльози, співав :

Москалики, соколики !
Поїли ви наші волики...
А коли вернете здорові,
Поїсте й останні корови !

Сказано вже, що Москалі забирали козаків з України, щоб вони були як найдалше від рідного краю та щоб не було кому боронити Українців, як над ними будуть збиткувати ся московські війська. Як не було війни, на котру можна-б було наших козаків вислати, Москалі забирали їх в московську землю канали копати, багна осушувати і т. ин. Московська земля була для українських козаків гірш турецької неволі. Вони там голодували й хорували, так, що мало хто з них вертав до дому. Про такого козака, загнаного в Московщину, народ донині співає :

*) Князь Голіцин був воєводою московського царя.

Стоїть явір над водою, в воду похилив ся,
Сидить козак у неволі, гірко зажурился.
Не хили ся, явороньку, ти ще зелененький,
Не жури ся, козаченьку, ти ще молоденький!
Не рад явір хилити ся, вода корінь мие,
Не рад козак журити ся, так серденько ние:
— Ой, рад би я не журитись, самі сльози ллють ся,
— Бо на мене молодого кайдани кують ся...
— Ходжу—нуджу, ходжу—нуджу, як те сонце в лузі,
— Чи я встану, чи лягаю, то серце все в тузі.“
Летить орел понад море та й, летючи, крикнув:
— „Ой, як тяжко в Московщині, що я не привикнув!
— Ой, є в мене на Україні рідненькая мати,
— Вона-ж мене пожалує, як свого дитяти.
— Ой, є в мене на Україні ріднесенький батько,
— То він мене приголубить, як своє дитятко.
Ой, поїхав в Московщину козак молоденький,
Горіхове сіделечко, ще й кінь вороненький.
Ой, поїхав в Московщину та там і загинув,
Свою рідну Україну навіки покинув.
Казав собі насипати високу могилу,
Казав собі посадити в головах калину:
— Будуть пташки прилітати калиноньку їсти,
— Будуть мені приносити від родоньку вісти.
В неділеньку рано вранці всі дзвони дзвонили,
То нашого козаченька клали у могилу.
Тешуть явір, тешуть явір, яворину тешуть;
Молодому козакови чорні кудри чешуть.
Тешуть явір, тешуть явір, тешуть яворину
Молодому козакови та й на домовину.
Тешуть явір, тешуть явір та й вже обтесали,
Молодого козаченька на лавці поклали.
Отаману коня дано, а соцькому зброю,
Щоб позволив поховати козака з стрільбою.
Несуть його, коня ведуть, кінь головку клонить,
А дівчина за козаком білі ручки ломить.
Ломить вона, ломить з мизинного пальця:
„Нема, нема та й не буде козака-коханця!
„Хиліте ся, густі лози, звідки вітер віє,
„Дивіте ся, гарні очі, звідки милий іде“.
Хилили ся густі лози та й вже перестали,
Дивили ся гарні очі та й плакати стали.
Умер козак, умер козак та й тихая мова;
Лишив ся лиш кінь вороний, золотая зброя.

Як Москва нищила наших чумаків і селян?

З ким лиш Москва ні воювала, посилала на війну наше козацтво, бо царь все шанував своє власне московське військо. Як Москва йшла на війну, то їй потрібне було не тільки військо. За військом мусіли йти тисячі возів з харчами. Москва провадила війни нашим коштом і нашою кровю, забирала українському народови його працю, ладувала на українські вози й веліла Українцям везти харчі за військом. Ті чумаки та селяне, що своїми возами та своїми волами возили за московським військом харчі, майже всі загинули.

Ось так при Москалях, що в 1735 р. воювали Крим, було 16 тисяч наших селян і чумаків. Наші чумаки перевозили власними возами й волами харчі, багаж і гармати. Сей похід був дуже нещасливий. Військо дійшло до Кам'яного Затону, але морози, сніги та всякі хвороби нищили військо й худобу. Через те армія вернула зимувати на Україну — на горе Українців. Москалі зіли все, що з хліба чи з худоби їм в руки попало, а обробований народ загинув з голоду. Але не всім, що були в Криму, повелося зайти на Україну, щоб там перезимувати. Москалі навмисне зробили так, що ті Українці, котрі були при армії, лишилися позаду й не дісталися на Україну, щоб там прозимувати. Одним тільки Гетьманцям пропало 12 тисяч коней, — на той час страшно велика сила.

Про отсе лихо співаєть ся в народній пісні так:

Сидить пугач на могилі
Та все „пугу“, „пугу“.
— Збирайте ся, чумаченьки,
— Зимовать до Лугу!
Котрі умні та розумні
Та поспішали ся
Та до Лугу прибували,
Тоті в Лузі зимували.
А котрії нерозумні,
Котрим воли отощали,
Тоті в кримськім степу
Марно пропадали.
Лежить чумак між возами,
На важницю схилив ся,
Рученькою лиш правою
За серце вхопив ся.

— Колиб я знав, що прийдець ся
— Тут менї вмирати,
— Свому роду вклонив би ся ;
— На той битий шляшок вийшов,
— Слїзми би облив ся !
„Ой, ви чумаченьки, славні бурлаченьки,
„Ой, ви хлопці вгожі,
„Робіть тому чумакови
„Домовину з рогожі!“

Або друга пісня така :

В суботоньку проти неділеньки
Цілу ніч не спали,
Через той Лиман-річеньку
Переправу мали.
Переправляли вози з волами,
Ще й казенні гармати...
Ішли чумаки, славні бурлаки,
На них жупани синї.
А як пристали та до армії,
Нїчого не zostалося на спинї.
Лежить чумак межи возами,
Та все думає й гадає...
Дере поли, дере рукави
Та все плечі латає.

Так само, як кримські походи, винищив Українців також похід Москалів під генералом Мініхом в Молдавщину в 1739 р. І про се лишила ся пам'ять в нашім народї, бо ті чумаки, що вернули з Молдавщини, зложили таку пісню :

Похилились густі трави, де чумаки воли гнали ;
Пожурились чумаченьки, як хури набрали.
Ой, в неділю пораненьку усї дзвони дзвонять,
Ой, там наші чумаченьки вози й воли гонять.
Чи тим та Молдава славна, що жовтії піски ?
В Молдаву гнали шість пар волів, з Молдави йшли пішки !
Чи тим та Молдава славна, що крутії гори ?
В Молдаву пішли в жупанах, а з Молдави голі ! і т. д.

В 1757 р. Москалі били ся знову з Прусаками. Як всі війни, так і сю війну з Прусаками вела Москва коштом майна та крови Українців. Через Польщу й Литву пігнали тоді Москалі до Прусії вісім тисяч українських чумаків

і погоничів. Вони всі вигибли майже до одного. Про отсе заховала ся така пісня :

Ой, поїхав чумаченько, поїхав за Десну,
Обіцяв ся вернути ся та на другу весну.
Ждала, ждала чорноброва, та й плакати стала :
Ой, якби я сива зазуля, щоб я сизі крила мала,
То-б я ту превражу Москву кругом облітала,
То-б я свого миленького могилу пізнала.
Прилетіла-б я до гробу та й сказала-б „куку“ :
„Подай, подай, мій миленький, хоч правую руку !
— Ой, рад би я, моя мила, обидві подати,
— Насипано сирой землі, не можу підняти.

В 1757 р. царь пігнав до Прусії десять тисяч Гетьманців і пять тисяч слобідських козаків (з Харківщини). В роках 1760 до 1762 пігнав царь до Прусії дві тисячі Гетьманців. Під пруським містом Кістріном був дуже кривавий бій, в котрім Прусаки перебили майже всіх наших козаків разом з нашими чумаками й погоничами — 15 тисяч душ !
Про різню під Кістріном наша народня пісня співає :

Ой, у городі, ой, у Кістріні
Бють ся Прусаки три дні три годині.
Та на четверту стало повертати,
Козацького трупу конем не зїжджати !
В городі Кістріні річки кривавії,
Козацькій, витязькій,
В половині із пруськими.
В городі Кістріні мости викладані
Толубцями козацькими,
В половині з московськими.
Ой, деь узяв ся сизокрилий орел
Та й узяв руку з козацького трупу
Та поніс він руку у чистеє поле...
Ой, ніс він у поле, ніс і у другеє,
А на третім полі став він спочивати ;
Ой, та тую руку став же він клювати
Та став тую руку бити-побивати.
Стала тая рука к орлу промовляти :
— Та не клюй мене, сизокрилий орле,
— Скажу тобі усю щирю правду :
— Колиб сее отець-мати знали,
— То вони би сее тіло поховали
— Та що суботоньки вони-б поминали,

- Що неділеньки панахиду наймали.
- А коли би сєє рідні брати знали,
- То вони би сєє тіло поминали.
- А коли би сєє рідні сестри знали,
- То вони би сєє тіло оплакали,
- Вони-б мене, як зозулї, обкували.

Як Москва вигубляла українське козацтво тяжкими роботами?

Москві було мало того, що воєнними походами вигублювала наше козацтво й руйнувала наш народ. Щоб се козацтво до решти винищити, гнала його на різні роботи. Тоді укріпляли Москалі проти ворога свої границі, будували фортеці, копали у себе канали. Царь не хотів робити сього коштом свого московського народу. Він хотів все те зробити коштом України. Москва гнала наших людей на ті тяжкі роботи не лиш тому, щоб обезпечити Росію коштом України, але ще й тому, щоб наш народ, зруйнований тими роботами, лекше було зломати під ярмо панщини та щоб вигубити наше козацтво, котре могло-б наш народ узяти в оборону.

Козаки й селяне мусіли йти на ті роботи з власними кіньми, з власними возами та з власними харчами. Коли ті бідні люде харчі вже прохарчували, коли їм коні й воли виздыхали, коли їм одіж розлізла ся, коли вони видали вже останній гріш, коли тяжкі роботи й хвороби вже цілком обезсилили їх, Москалі не хотіли давати їм переміни. Москалі не хотіли пустити їх до дому, щоб на їх місце прийшли інші з свіжими силами, з свіжими кіньми й волами, з свіжими харчами та грішми. Москалі не давали їм також ні одежи, ні харчів, ні заплати, — а робили так тому, щоб усі ті козаки й селяне вигибали від тяжкої праці, від хоріб і з голоду. Тоді вже, як всі вигибали або ставали каліками, Москалі гнали на роботу свіжі тисячі українських козаків і селян. Ті свіжі так само вигибали, як і їх попередники. Кого вислали на „лінію“ копати шанці або кого післали копати канали, сей був так якби на смерть засуджений.

Яка сила нашого народу мусіла при тих роботах вигинути, зміркуємо, коли прочитаємо, скільки вислано їх до деяких більших робіт. В 1716 р. вислано кільканадцять тисяч козацького війська з генеральним хорунжим Сулимою сипати „лінію“ й копати канал від Волги до Дону. Те саме було в 1717 р. В 1722 р. пішло під Царицин над Волгу де-

сять тисяч українських козаків. В році 1731 вислано під проводом київського полковника Антона Танського 20 тисяч козаків і 10 тисяч селян, отже 30 тисяч людей сипати шанці. В 1732 р. вислано над Орель 20 тисяч козаків і 10 тисяч селян під командою прилуцького полковника Галагана. В році 1733 лубенський полковник Данило Апостол мусів пігнати на „лінійні“ роботи над Орелю 20 тисяч козаків і стільки-ж селян.

На „лінійні“ роботи гнали козаків ще в роках 1737 до 1739, але не знаємо, яке було число тих нещасливців. Копати Ладозький канал коло Петербурга пішло в 1721 р. 12 тисяч козаків під чернігівським полковником Полуботком, лубенським полковником Марковичем і генеральним хорунжим Сулимою. Сулима помер в дорозі. В році 1722 повів туди-ж на Ладогу 12 тисяч козаків полтавський полковник Іван Черняк. Сі козаки робили в голоді і холоді днем і нічю, в неділю і в свято! Ще й московський бригадир велів їх по звірськи бити палицями. Козаки, працюючи в багнах, страшно хорували, але що їх недугами ніхто не журив ся, так вони гинули, як мухи. В живих не лишила ся навіть третина. Плата була дуже мала, але й сеї ніхто не платив їм, бо гроші крали московські команданти.

В 1722 р. пігнано над Каспійське море 10 тисяч українських козаків будувати фортецю над рікою Сулаком. В 1724 р. вислано туди-ж над Сулак дальших 10 тисяч. В р. 1725 вислано туди-ж дві тисячі козаків з Гетьманщини, а одну тисячку з Слобожанщини. Також в роках 1726 і 1729-ім вислано на Кавказ багато нашого народу до робіт. На Кавказі вигибло наших найбільше, бо там не тільки робота була найтяжша, але нищила їх спека, голод і повітре (жовта пропастиця і чума).

Як зрахуємо до купи тих, про котрих знаємо, що в ріжних часах ходили на ті роботи, то вийде, що було їх найменше триста тисяч душ! До дому вернула каліками найбільше третина. Що найменше двіста тисяч наших козаків погинуло на чужині. Се лиш ті, що не погинули у війнах, лише при шанцях і каналах. Петербург цілий збудований на українських кістках.

Ті лінійні й каналні роботи не тільки вигублювали наше козацтво. Через них загинув також народ, що лишив ся в краю. Москалі гнали на роботи самих здорових і найдужчих. Вони мусіли забирати з собою коні й воли. На кожних взятих на роботу 10 людей мусів бути один власний

кінь або пара волів з возом. На кожних 50 людей мусів бути їх власний плуг з волами, плугатирями й погоничами. Через те в краю не лишив ся майже ніхто, що мав би силу працювати. Не було кому, ні не було чим орати й сіяти. Як же посіяли, то вже не було кому жати. В додатку ті, що лишили ся вдома, чуючи, що їх козаки на лініях загигають з голоду, мусіли їм з дому довозити харчі. Козаки на роботі загигали від тяжкої праці й недуг, а ті, що лишили ся вдома, гинули з голоду та тратили ся, довозячи їм в чужину харчі. Так то Москва нищила з розмислом наш український край!

Як Москалі нищили Україну, посвідчив сам московський фельдмаршал Мініх. В 1735 р. він так писав: „Гетьманщина давніше могла вислати в поле сто тисяч козаків. Сього року зібрано тільки 20 тисяч. З того в кримський похід вислано 16 тисяч. По 300 верстах маршу лишило ся їх тільки 12.730, по більшій части безкінних або з сухоребрими шкапами. Зате Запорожці, котрі що лиш вернули з під татарського підданства*), добре узброєні й кожний з них прийшов з двома або й трьома добрими кіньми“.

Якого великого знищення наробили на Україні ті лійні й каналні роботи, можемо виміркувати з того, що про ті роботи співано так багато пісень та що ті пісні дожили до наших часів. Ось деякі з них:

У Глухові у городі у всі дзвони дзвонять,
То вже наших козаченьків на лінію гонять.
У Глухові у городі стрельнули з гармати,
Не по однім козаченьку заплакала мати.
У Глухові у городі стрельнули з рушниць,
Не по однім козаченьку плакали сестриці.
На бистрому на озері геть плавала качка,
Не по однім козаченьку плакала козачка.
Посіяли, поорали, — та нікому жати,
Пішли наші козаченьки лінії копати.
У Гринькові огонь горить, а в Полтаві димно,
На могилі гетьман стоїть, геть там його видно.
— Допевняй ся, пане гетьман, доневняй ся плати,
— Як не будеш доневнятись, будем утікати.

* По полтавським погромі (1709 р.) Запорожці подали ся в татарську землю, де хан дозволив їм осісти кошем коло Олешок над Дніпровим лиманом. Року 1733 Запорожці помирили ся на час з Московщиною й вернули на Запороже та помагали Мініхови в поході проти кримських Татар.

„Ой, ідіть же, панове, до Петра *) до свата,
„Ой, там буде вам, панове, велика заплата :
„По заступу у рученьки та ще і лопата.“
Сидить козак на могилі, сорочку латає,
Ой, кинув ся до череса, копійки чорт має.
Сидить пугач на убоchu, на вітер надув ся,
Іде козак в Україну, на лихо здобув ся.
Іхав козак на лїнію та й вельми надув ся,
Іде козак із лїнії, як лихо зігнув ся.

А друга :

Ой, ви хлопці, прекрасні молодці,
Та де ваші жупани?
— Наші жупани позносили пани,
— Нас забили в кайдани !
Ой, дали хлопцям широкі лопати
Та післали хлопця молодого
Та канали копати.
Ой, понад річкою понад Синюхою
Та терни погоріли —
Гей, вжеж наші, наші сіромахи
Без харчів помарніли !
Ой, за річкою та за Синюхою
Та зацвіли ожини —
— Ох, давай, батьку, давай переміну,
— Бо я марно загину !
„Не моя-ж воля, пани молодці,
„Вам переміну давати...
„Гей, ідіть же ви в столицю цариці
„Та просіть заплати.
Ой, обізвав ся хлопець молоденький
Та у цариці заплати...
Гей, та цариця пожалувала
Та дала хлопцям заплату :
Набили-ж хлопцям на ноги кайдани
Та й дали у руку лопату !
Ох, та післали на легку роботу —
Та на канали копати !
— Покарай, Боже, царя Петра,
— Царицю Катерину,
— Що нас, нещасних сіромах,

*) Петро — царь Петро.

— На білий світ пустили.
 — Ой, продай же, тату, вороні коні
 — Та викупи мене, хлопця молодого,
 — З тяжкої неволі!
 „Не буду, сину, коней продавати,
 „Не буду тебе, хлопця молодого,
 „З неволі викупляти.
 — Ой, продай, мила, голубонько сива,
 — Та сірії телиці,
 — Ой, визволяй же мене молодого
 — Із сієї темниці.
 „Хочби мала, милий, голубоньку сивий,
 „І сорочку продати,
 „А таки буду тебе молодого
 „З неволі викупляти.

Як Москва нищила Україну рекрутчиною ?

Щоб ще скорше зменшити силу козацтва, але при тім не втратити людей потрібних Москві для війська, став царь рекрутувати Українців до свого московського війська. Як між Москалів взяли молодого хлопця, як він жив між Москалями аж до старости, то хочби навіть вернув коли до дому, вернув змосковщений не тільки мовою, але й духом. Рекрутування Українців до московського війська було безправством, бо царь так умовив ся був з гетьманом Хмельницьким, що Українці мають робити воєнну службу тільки в своїм власнім козацькім війську на Україні. Але сила українських козаків вже була за слаба, щоб цареві заборонити се безправство. З Українцем, що ішов до московського війська, прощала ся родина так, якби він ішов на смерть. Він таки дійсно був для родини навіки пропащий, бо служба в московськім війську була тоді така довга, як довго салдата носили ноги. Як котрий вернув до дому, то хіба такий, котрий не погиб, лише окалічив і вже негоден був служити. Яка була доля такого старця і його родини, показують пісні нашого народу, яких тут подаємо кілька:

Добре було жити, добре було бути,
 Доки не писали хлопців у рекрути.
 А тепера комісарі хлопців пописали,
 Ой, забрали, спарували, як голуби в парі,
 А в п'ятницю рано вранці в рекрути забрали;
 Засмутилась Україна, як сонечко в хмарі.

Красне місто, Біла Церков, мальовані шанці,
Туди ішли до прийому наші новобранці.
Красне місто, Біла Церков, мальовані квіти,
Заплакали отець, мати, ще й дрібній діти.
Ой, повезли наших хлопців битими шляхами,
За ними ненька вмиваєть ся дрібними сльозами.
„Лучше було мене, нене, в купелі залити
„Ніж тепера та за мною дрібні сльози лити !

А друга :

Через сад зелений доріжка лежала,
Туди-ж наша судариня* некрут виражала.
Написали й менували вдовиного сина :
„Хорош, хорош удовин син на воронім коні!“
— Вийди, вийди, дівчинонько, вийди, моя пані !
Ой, не вийшла дівчинонька, вийшла стара мати :
„Скажи мені, мій синочку, де тебе шукати?“
— Шукай мене, моя мати, на лютім морозі.
— Там будемо, стара мати, зиму зимувати,
— Своєю кровю гарячою море доповняти,
— А жовтими кісточками степи устеляти !
Іде за ним стара мати і слізно ридає,
Сильно своїх сусід близьких вона проклинає :
„Бодай же ви, сусідоньки, всі разом пропали,
„Як ви свою тайну знали та мні не сказали.
А сказали уже тоді, як руки звязали !
Повязавши білі руки, везуть до Прилуків,
А з Прилуків до Полтави до вічної присяги.
„Присяг царю, присяг Богу, одрік ся від роду,
„Прощай, сину, мій голубе, не думай до дому !“

Ще инша :

Ой, зацвіла калинонька в лузі,
Тепер моя головонька в тузі,
Що всіх хлопців в гусари забрали,
Мене молодого офіцером вписали.
Та дали-ж мені коня вороного
Та післали попереду війська всього.
Та звеліли мені серед полку стати
Та звеліли мені в суремочку грати.
— Грайте, суремки, суремочки, грайте,

* Париня.

- Мені молодому жалю не завдавайте !
- Завдайте жалю-тугу темному лугу,
- Темному лугу або коню вороному
- Аніж мені, парню молодому.
- А не жаль мені у дому нікого,
- Тільки жаль мені: матуся старая,
- Матуся старая, сестриця малаая,
- Сестриця малаая й жона молодая.

З тогож часу походять і сї пісні:

I.

- Ой, зза гори зза чорної хмари
Виступають молоді гусари.
По крилечкам пани генерали,
Попереду все бють барабани:
„Не журіть ся, молоді гусари!“
- Ой, як же нам не журить ся ?!
 - Молодими в гусари забрали,
 - В чужу землю робити післали.
 - Не дають нам ні їсти, ні пити,
 - Заставляють роботу робити,
 - Штихами білий камінь бити.
 - Камінь бити, а рови копати,
 - Киверами землю викидати.

II.

Судариня листи писала,
По губерніям розсилала,
Кого у рекрути брати.
Сидять пани за столом,
Вони пють і їдять,
Пишуть, пишуть та радять,
Кого в салдати віддять.
Де пять, там не брать,
Де чотири, не велять,
А де три, там не йти,
А де два, там нема.
У вдови один син
І той пішов під аршин
І аршина не дійшов,
А в салдати пішов.
Іде мати, ридає,

Усю старшину благает:
„Ой, старшина моя мила,
„Випускайте мого сина!
Обізвав ся одинець,
Уродливий молодець:
— „Не плач, мати, не ридай,
— „Карих очей не теряй.
— „Тоді то вже ти заплачеш,
— „Як на муштрі мя побачиш.
Ой, матери та на жалість,
А старшині та на радість.
Пішла мати, плачучи,
А старшині радощі:
А чиї же то лани
Позасівали пани?
А то того одинця,
Вродливого молодця!

III.

Зажурился соколонько:
„Бідна-ж, моя головонька...
„Що я рано з вирю вийшов.
„Ніде сісти, гнізда звити,
„Малих дітей розплодити.
Ще по горах сніги лежать,
По долинах річки течуть,
А по шляхах маки цвітуть.
То-ж не маки, то козаки,
То-ж козаки-новобранці,
Що забрали в неділеньку
Вранці-рано до схід сонця.
Плаче мати у віконця...
Кличе мати Запорожця:
„Іди, сину, до домочку,
„Змию тобі головочку.
— „Ой, змий, мати, ти собі...
— „Мені змиють дрібні дощі.
— „Розчешуть колючі терни,
— „Пригладить зелена ліщина,
— „Пригорне молода дівчина“.

Ось таких пісень з того часу є багато, дуже багато,
що й не злічити. Їх і тепер ще рекрути співають.

Як Москалі перший раз руйнували Запорозьку Січ?

Український гетьман Іван Мазепа був розумний чоловік. Він знав, що як Україна не скине з себе московського ярма, то козацтво згине, а його недобитки й весь народ будуть московським панам робити панщину. Тому то гетьман Мазепа підготовляв бунт, щоб, як тільки дістане яку поміч, вибити Україну назад на волю. Такої самої думки, що Мазепа, були також Запорожці. Мазепі прийшов на поміч шведський король Карло XII, що саме тоді воював з Росією — Московщиною. Як Мазепа дав на Запороже знати, що Шведи вже прийшли на Україну, вийшло з Січи вісім тисяч Запорожців під командою свого кошового отамана Гордієнка. Всі вони пішли на Україну, щоб пристати до Мазепа й до Шведів. Решта Запорожців збирала ся в Січи, щоб потому також піти проти Москалів. Як лише царь про се довідав ся, вислав три полки, щоб зруйнувати головний город Запорожа, славну Січ. Коли московський генерал Яковлев став перед Січю, тоді не було в Січи Гордієнкового заступника, отамана Петра Сорочинського. Він був тоді на Криму, куди поїхав, аби дістати поміч Орди. Січовики стали боронити ся. Москалі побачили, що Січи штурмом не візьмуть, і рішили взяти її зрадою. Був між Москалями український полковник Галаган, що зрадив Україну і козацтво та пристав до Москалів. Запорожці знали Галагана ще з добрих часів, як він був добрим козаком-Українцем, але не знали, що він запродав ся Москалям. Москалі відступили від Січи та задержали ся так далеко, що Січовики не могли розпізнати, яке то військо. Тоді Галаган прийшов до Січи та сказав, що то отаман Сорочинський привів з Криму Орду на поміч Січовикам. Січовики повірили Галаганови й вийшли з Січи. Вони запізно пізнали, що то не Орда, а московські драгуни. Москалі вдерли ся тоді до Січи, опанували її й закували в кайдани: отамана, що заступав Сорочинського, суддю, 26 курінних отаманів, 2 ченців і чимало козаків і всіх замордували. Котрі козаки не погибли або не попали в московську неволю, утікли. Про се зруйнування Січи в 1709 р. народня пісня співає:

У Київі на риночку
Пиля Москва горілочку.
Пиля-ж вона та гуляла,
Собі порадоньку мала:
„Порадимо ся, милі брати,

Як нам Січи дістати ?
„Пішлемо до Галагана,
По прилуцького пана;
„Той у Січи добре знає,
„Той нам Січи дістане.

У неділю пораненько обманонька стала :
Виманили козаченьків у чистеє поле.
Виманивши, повязали по два до купочки,
Вони скликають ся, як сивії голубочки.
— Казав еси, Галагане, що Москви не має,
— Коли гляну поміж курінями, як мак процвітає.
Уже славні Запорожці невеселі стали,
Облягли їх Москалики всіма сторонами.
Ой, ударив Яковлев з високої бійниці,
Посипались Запорожці, як зимні кислиці.
Та у Січи на базарі загачена гребля;
Ой, як вийшли із Січеньки, оббив Москаль ребра.
Ой, у Січи на базарі побито колючки,
Ідуть наші Запорожці та і без сорочки.
Зашуміли густі лози, ще й крутії кручі,
Заплакали Запорожці, та з Січи ідучи.

Полтавський погром.

Так само не пощастило тим Запорожцям, що з отаманом Гордієнком пристали до українських козаків під Мазепою. Тут поспував справу шведський король, бо не зрибв так, як йому радив розумний Мазепа. Через те, що Шведи замість іти на Москву, як казав Мазепа, прийшли на Україну, Москалі звалились великою силою на Україну й не дали Мазепі зібрати до купи всіх козацьких військ. В бою під Полтавою Москалі розбили Шведів і наших. Недобитки Шведів, Мазепиних козаків і Запорожців з кошовим Гордієнком утікли до Бендерів, в Молдаву, що тоді належала до турецького султана. Про полтавський бій наші козаки співали :

Запорожці-небожата, пшениця нежата !
Ой, підіте, оглядіте, пшеницю зіжніте !
— Ой, хоч підем оглядати, не будемо жати !
Похвалялись Запорожці Полтаву узяти...
Вранці вони рано вставали, добрих коней сідлали,
А до вечера Запорожці всі в полон попали !
Хвалили ся Запорожці Полтави дістати...

Ще Полтави не дістали, а вже Швед іздав ся,
На бідную головоньку кошовий зістав ся.
Ой, умерла в кошового старенькая мати,*
Ой, нікому кошовому порадоньки дати.
Хвалили ся Запорожці, та із Січи йдучи:
— Що будем носить жупани, з китайки онучі!
Казав еси, Гордїєнко, що славонька буде...
— Будем, брате, поли драти та плечі латати!
Наорали, насіяли, та нікому жати;
Пішли Запорожці в Молдаву лежати.
„Ой, полети, галко, на Січ рибу їсти,
„Ой, принеси, галко, від кошового вісти.
— „Та вже мені не літати на Дніпр рибу їсти,
— „Та вже мені не носити від кошового вісти.

Всіх тих козаків, що були при Мазепі, але по полтавським бою не встигли втекти разом з Мазепою, Москалі виловлювали й мордували. Згадку про се переслідування „Мазепинців“ лишила отся пісня:

Нешасливий козаченько, без долі вродив ся...
Взяли його в неволеньку, він сльозами вмив ся.
А узявши в неволеньку, забили в кайдани,
А забивши у кайдани, ведуть перед пани.
Та летить орел сизий і сів на бучині...
Плаче, плаче козаченько по своїй причині.
Чом калині не хилить ся, коли вітер віє,
Як козаку не журить ся, що серденько мліє?
Погоріли степи-поля, пусті балки стали,
А вже наші зтяжники** в зимовниках стали.
Ворскла річка-невеличка, тече вода стиха...
Ой, хто не був у Полтаві, той не знає лиха.
Ой, іде вже гусарія, заблиснула списа...
Утікайте зтяжники, бо буде вам лихо!
Ой, ви Запорожці, ой, ви молодії!
Повдавались один в одного, як брати ріднії!
„А де-ж ваші, Запорожці, воронії коні?
— Наші коні в царя на припоні, а ми у неволі!
„Де-ж ваші, панове молодці, та срібнії узди?
— Наші узди в царя на занузді, а ми самі в нужді!
„Ой, де-ж ваші, Запорожці, золоті пистолі?
— Наші пистолі в царя на престолі, а ми у неволі!

* „Старенькая мати“, що „вмерла“, се зруйнована Січ.

** Зтяжники — головна часть Мазепиногo війська, себто ті козаки, що „зтягли ся“ постійно в нїм служити.

„А де-ж ваші, славні молодці, ясененькії списи ?
 — Наші списи у батюшки на стрісі, ми самі у лісі !
 „Ой, ви Запорожці, ви молодії, а де-ж ваші луки ?
 — Наші луки забрали гайдуки, самі-ж ми в розлуки ?
 „Гей, Запорожці, славні молодці, де ваші жупани ?
 — Наші жупани позносили пани, самі-ж ми пропали !
 „Ой, де-ж ваші, панове молодці, чоботи-сап'янці ?
 — Наші сап'янці забрали Гетьманці в неділеньку вранці !
 „Ой, де-ж ваше, Запорожці, хоробре лицарство ?
 — Наше лицарство пропало для царства,..
 — Наша воля по тім боці моря... така наша доля !

Побиті під Полтавою козаки вже тоді зміркували, що Москалі, винищивши козацтво, рішили українську й запорозьку землю роздати московським панам. Але козаки ще надіяли ся, що шведський король таки подужає Москалів і відбере від московських панів Запороже. Тому то козаки співали :

Ще не світ, ще не світ та ще не світає,
 Хитрий Москаль запорозьку землю обїзджає.
 Ой, обїхав Запороже, став степ межувати,
 Став городи, панські слободи по річках сажати.
 Обсадивши панські слободи, — не будуть владіти,
 Очистить кріль* Україну по саму лінію !**

По зруйнуванню Січи Москалями недобитки Запорожців не хотіли жити на Запорожю під Москалем. Вони втікли в Крим, де татарський хан дозволив їм закласти нову Січ в Олешках над Дніпровим лиманом. На Запороже вони вернули тільки тоді (1733 р.), коли царський уряд прирік, що Москва буде шанувати старі права Запорожа.

Вернувши з Криму на Запороже, Запорожці побудували в 1734 р. нову Січ між ріками Підпільною й Базавлуком. Що Запорожцям в Криму під татарською зверхністю жило ся ліпше ніж тим козакам, що лишили ся під Москалем, доказом сього згаданий вже раз угорі рапорт московського фельдмаршала Мініха.

Як Москва помагала Ляхам против українських гайдамаків ?

В правобережній Україні, котру Москва була відступила Польщі, осіло тимчасом знову багато нашого народу.

* „Кріль“ — шведський король Карло XII.

** „Лінією“ називала ся тоді межа між Гетьманщиною і Запорожем, що ішла по річці Орелі.

Сей народ збунтував ся проти польських панів. Отсі бунтівники називали ся гайдамаками. Було се між 1750 і 1768 роками. Запорозькі козаки помагали гайдамакам, бо хотіли правобережну Україну увільнити зпід польського панування.

Саме той бунт дав Москалям нагоду, щоб з нашого народу й з нашого козацтва як найбільше випустити крови. Самі Москалі цькували зразу, щоб до гайдамаків пристало як найбільше селян, обіцюючи через попів, що царця pomoже селянам. Коли-ж майже весь наш народ на Правобережу збунтував ся проти Польщі й коли більша часть Запорожців пристала до гайдамаків, тоді Москалі зміркували, що з сього бунту готова вирости нова українська сила, й тому злучили ся з Польщею проти гайдамаків і козаків. Москалі нападали зрадою на гайдамаків, вирізували їх або ловили і скованих передавали Ляхам на муки. Так Москалі знову зрадили наш народ і підступом вирізали та вигубили багато нашого козацтва.

Про се є така пісня:

Ой, хвалив ся батько Швачка,* до Хвастова йдучи:

„Будем драти, гей, молодці, з китайки онучі!

На козаченьків на молоденьких пригодонька стала:

„Ой, у середу у обіді їх Москва забрала.

Ой, як крикнув батько Швачка: „із коней до долу!

„Ой, не даймось, молодці, в тяжкую неволю!

А Москалі недурнії, розуму набрали,

Насамперед батька Швачку з осаулою звязали.

Побрали всіх, попарували по два до купочки,

Зглядають ся на себе, як сизі голубочки.

Забрали, попарували, як голуби в парці,

Засмутилась Україна, як сонечко в хмарці.

Отамана з осаулою до купи звязали,

Забрали та повязали, на вози поклали.

Повезли батька Швачку густими лозами,

Оглянув ся батько Швачка: „Ой, тут мені горе!“

Ой, вже Швачку осадили в самім ринку в місті.

Летить галка, летить чорна на Дніір рибу їсти...

Пише батько, пише Швачка кошовому листи.

Уже-ж галці, уже-ж чорній на Дніір не літати,

Ой, вже Швачці від кошового листів не читати!

* Швачка був отаманом 'одної ватаги Запорожців, що помагали гайдамакам. Того Швачки не треба мішати з другим, що зрадив Україну і пристав до Ляхів.

Що царь наказав своїм Москалям, аби вони помагали Полякам бити гайдамаків, найліпше показує пісня про Капніста :

„Коли-ж тії гайдамаки та такеє чинять,
„Так післати Капністого, нехай їх припинить !
„Коли-ж тії гайдамаки та такеє роблять,
„Так післати Капністого, нехай їх половить !
Ой, наловив два остроги, аж ніде дівати !
Сам поїхав пан Капністий до царя гуляти.

Як Москва другий раз руйнувала Січ ?

Безпереривними війнами, тяжкими роботами, засланнями й мордуванням Москва так винищила українське козацтво, що в 1764 р. зважила ся цілком скасувати гетьманство та всі права України й українського козацтва. Вже тоді багато козацьких земель на Україні було в руках московських панів, а народ закріпощено в панщину. Та зостало ся ще вільне Запороже, куди втікали з України ті люде, що не хотіли бути кріпаками московських панів. Тому Москалі задумали дістати Запороже в свої руки, щоб закріпощені Українці не мали куди тікати з московської неволі.

Найбільше-ж Москва бояла ся, щоб Запороже, скріпивши ся, не зробило бунту на Україні проти Москви, так, як то колись за Хмельницького стало ся проти Польщі. Як довго Запороже було вільне, як довго на Запорожу була козацька армія, так довго ні царі ні московські пани на Україні не могли спокійно спати. З усіх тих причин Москалі рішили ся винищити запорозьке козацтво. Дня 4 червня 1775 р. московський генерал Текелі дістав тайний наказ напасти на Запороже й обсадити всі головні оселі. В ночі з середи на четвер Зеленого тижня Текелі з своїм військом став неждано коло Січи. Січовики не надіяли ся ніякого нападу, тож Москалям нетяжко було опанувати Січ. Коли козаки в головнім коші пробудили ся, вся Січ за кошем, всі шанці, гармати й судна на ріці вже були в руках Москалів. Козаки гадали боронити ся, але отаман Кальнишевський, бачучи, що вже ніяка оборона не допоможе, велів дати спокій. Москалі кинули ся рабувати. В січовій церкві вирубали царські ворота, виковані з чистого срібла. З образів зривали шати й привіски. Запорозьку старшину Москалі арештували. Бачучи, що Січ пропала та що над

Запорожем буде панувати Москаль, Запорожці рішили ся покинути рідний край і просити для себе землі в Турка.

Запорожці проплили чайками до Акерману й вислали до турецького султана 40 людей, по козакови від куріня. Султан дав Запорожцям землю на Дунаю, дозволив їм там жити так, як вони досі жили на Запорожю. За сю землю й за волю зобов'язали ся Запорожці помагати султанови тоді, як він буде кого воювати.

Про друге зруйнування Січи Москалями, про мандрівку Запорожців до Туреччини й про умову з Турком zostали ся такі пісні :

Світ великий, край далекий, та ніде прожити :
Славне військо запорозьке хочать погубити.
Ой, цариця загадала, а Грицько* пораїв,
Щоб зігнати Запорожців та аж до Дунаю.
Ой, в суботу у полудне Москва наступила,
А в неділю до схід сонця ляґери розбила.
Ой, із Низу і з Лиману вітер повіває,
Авжеж Москва нашу Січу кругом обступає.
Вжеж на річці Базавлуці і Москалі стали,
Славні-ж хлопці Запорожці нили та гуляли.
Гей, облягла, обступила да в город вступила,
Московськими знаменами город закрасила.
Запорозькі отамани, як орли, літали,
Свого батька кошового вірненько благали :
„Позволь, батьку-отамане, нам на башті стати,
„Неодному генералу голову з пліч зняти !
„Москва стане із штихами, а ми з кулаками,
„Щоби слава не пропала поміж козаками !“
А Москалі не дрімали, запас одбирали...
А російські генерали церков грабували.
Кругом церкви січової караулом стали,
Священику Владимиру служити не дали.
Беруть срібло, беруть злото, воскові свічі,
Ой, заплакав пан кошовий з старшиною в Січі.
Ой, зійшов же пан кошовий та на круту гору ;
— Не руйнуйте, люде добрі, хоч Божого дому !
Вжеж вступила одна дивізія серед самої Січі,
Взяла-ж вона всі гармати, козацькі здобичи.
Ой, крикнув Кальниш, кошовий, да стоячи серед церкви :
— Прибирайтесь, Запорожці, так, якби і к смерті !

* „Грицько“ се Григорій Патьомкін, найстарший міністер і полюбовник цариці Катерини II.

Ой, крикнув же та кошовий, да стоячи на дзвіниці :
— Відкидайте, Запорожці, списи і рушниці !
Пливе щука з Кременчука, розбита із лука...
„Ой, тепер же, наш кошовий, з тобою розлука...
„Ходім, братя Запорожці, Турчина просити,
„Чи не дасть нам землі в себе, щоб віку дожити.
Пішли славні Запорожці, не з добра — з печали,
Ой, напняли паруси, за Дунай махали.
Пустили ся Запорожці через море дубами*,
Як оглянуть ся до Січи, вмивають ся слезами.
Прийшли до Турчина та й вклонились низько :
„Дай же нам землю та й коло границі близько !“
Чорна хмара наступає, либонь дощик буде !
Вжеж нашого Запорожа до віку не буде !
Бо цариця, суча мати, напуст напустила,
Славне військо запорозьке та й занастила !

А инша пісня така :

Тепер наші Запорожці в великому жалю...
Не знали кому вклонити ся та котрому царю.
— „Поклонили ся-б восточному, той нас не приймає,
— „Ходімо ми до Турчина, той нас добре знає.
„Ти турецький царю, змилуй ся над нами,
„Прийми нас в свою землю з всіма курінями !
— Ой, радже-ж я, Запорожці, вам волю вчинити,
— Коли-ж все мені будете ізміну робити !
„Не будемо, турецький царю, тобі ізмін робити,
„Присягне нас сорок тисяч вірно тобі служити !

Коли Москалі здобули Січ, вони скували січову старшину й відставили до Петербурга. З Петербурга вивезли отамана Кальнишевського на Біле море, до монастиря на Соловецькім острові. Там він помер в 1803 р. Суддю Павла Головатого й писаря Глобу Москалі держали до смерти на Сибірі. Запорожці не знали, що з старшиною стало ся. Вони гадали, що старшина пішла до цариці просити, щоб вона Запороже лишила по старому. Привезені в кайданах до Петербурга дійсно просили царицю, щоб помилувала Запороже. Але се не помогло ; тому-то Запорожці співали :

„Ой, встань, батьку, ой, встань, Петре,** кличуть тебе люде.
„Та підемо до цариці, по старому буде.

* Великі човни.

** Петро Кальнишевський — останній кошовий Січи.

„Ой, ходімо до столиці прохати цариці,
„Нехай же нам Січ приверне по прежні границі.
Тече річка невеличка, промиває кручі..
Ой, заплакав пан кошовий, до цариці йдучи.
А Москалі вражі сини, не гаразд вчинили...
Глобу писаря й Головку в кайдани забили.
„О! тепер ми діждались лихої години..
„За що взяли степ великий, з батька десятину?!
Устань, Зинов*, з того світа, просять тебе люде..
Ой, як підеш на Україну, по старому буде.
Ой, піди-ж ти до столиці прохати цариці,
Чи не вступить вона землі по прежні границі?
Чи не зверне степи, поля з всіма клейнодами?***
Чи не зверне наші землі з темними лугами!
„Не на те-ж я, Запорожці, Москаля наслала,
„Щоб вам степи, луги й землі назад повертала!
„Не на те я, Запорожці, Січ розруйнувала,
„Щоб назад вам степи, поля, клейноди вертала!

А друга пісня така:

Текла річка ізпід саду та й упала в кручі..
Заплакав же пан кошовий, до цариці йдучи.
Текла річка, невеличка, заросла лозами,
Заплакав же пан кошовий дрібними сльозами!
„Світ великий, ти царице, і всім ти владаєш,
„А вжеж ти нас, Запорожців, з місця споміщаєш..
„Та вжеж ти тих вражих панів та все награждаєш!
Летить крячок по той бочок та, летячи, кряче;
Усе військо запорозьке об Кальнишу плаче.
Летить крячок по той бочок, де взяв ся шуліка,
Ой, не буде Січи-города од нині до віка!
Ой, покрилось Запороже густими лозами,
Не повернем щастя-долі гіркими сльозами.

Як лиш Москалі загорнули Запороже, став царський уряд запорозькі землі роздавати московським панам, сенаторам і генералам. Як де на Запорожу ще лишив ся який козак, пани казали, що разом з землею і він належить панам. Цариця давала панам також військо, щоб воно покоряло тих козаків, котрі панів не слухали й не хотіли гнути шиї в ярмо панщини. Тоді люде з Запорожа утікали

* Зинов — Богдан Зиновій Хмельницький.

** Клейноди—відзнаки війська запорозького—булава, хоругва і т. д.

на Дунай до тих Запорозжців, що вже були під Турком.
І про се лишила ся пам'ять в народніх піснях:

Наступила чорна хмара, настала ще й сива...
Була Польща, була Польща, та й стала Росія!
Зпід города Лисавета орли вилітали,
А в городі Лисаветі пани собирались.
Сенатори, Генерали... думали, гадали,
Якби то їм запорозькі вольности узяти,
Якби нашу запорозьку їм землю забрати?
Взяли землю запорозьку, самі овладають
Та до наших Запорозжців листи посилають.
Запорозжці, гей, молодці, гаразд тее знали,
Посідали воронії, під Турка тікали.
Ой, там за Дунаєм молодець гуляє,
Молодець гуляє, на той бік гукає:
„Подай перевозу, хай перевезу ся,
„На свою Україну хоч раз подивлю ся!

Як Москва намагала ся знищити недобитки козаччини?

Одначе Росії було не вигідно, що є ще на світі за Дунаєм якесь самотійне українське військо, котре пригадувало Українцям під російським ярмом давню волю України, Січ і Гетьманщину. Тому то царь пробував виманити Запорозжців з Туреччини, обіцяючи, що дасть їм землю і зверне їм давні їх вольности. Але ті Запорозжці, що перенесли ся були до Туреччини, вже Москалям не вірили. Вони знали, що Москва буде їх лише так довго шанувати, як довго їй потрібна козацька шабля. Задунайські Запорозжці під царя не вертали, а лишили ся під Турком, співаючи:

На козаченьків, на Запорозжців пригодонька стала,
Що у середу та у обіді їх Москва забрала.
Ішли наші Запорозжці над Богом рікою,
Ой, широкою та глибокою, понад Лиманами.
Ой, вже наші Запорозжці в великому жалю:
Не знали, кому поклонить ся та котрому царю?
Уклонились турецькому, під ним добре жити.
Ой, пише царь листи до кошового: „Ідїть до мене жити.
„Дам вам землю по прежнему та по Дністер границю!
— „Ой, брешеш, брешеш, превражий Москалю! хочеш
[обманити.
„Ой, як підемо у твое царство, будеш нам лоби голити!
Ой, летїла бомба з московського поля та посеред Січи впала,
Ой, хоч пропало славне Запороже, та не пропала слава!

Щоб такі заманити Запорожців зза Дунаю, порадив Потьомкин, той самий „Грицько“, що колись „пораїв“ знищити Запорожжє, відновити невелике запорозьке військо з тих запорозьких недобитків, які ще не встигли перенести ся за Дунай. Одначе замість віддати їм давню запорозьку землю, дали їм пусті лани між Богом і Дніпром. Думка в Москві була така, щоб запорозьких недобитків приманити під свою руку, а потім зробити їх нешкідливими для себе, щоб вони не зносили ся з задунайськими Запорожцями, щоб не втікали за Дунай та не скріпляли задунайської Січи. Щоб бути вкупі й загалом аби мати якусь землю, Запорожці-недобитки згодили ся на се та на землях між Дністром і Богом осіли вони 1787 р. під командою старшин Сидора Білого, Захара Чепіги й Антона Головатого. Се нове військо називало ся вже не запорозьким військом, лише „чорноморським військом“. З одного рапорту Чепіги знаємо, що у Чорноморців було зразу 12.622 козаків.

Лише через поміч Чорноморців Москалі подужали Турка у війні, що настала. Турецьку кріпость на острові Березань здобули в падолисті 1788 р. самі Чорноморці під командою Головатого. Лише при помочи наших козаків могли Москалі в грудні 1790 р. взяти штурмом турецькі кріпости Очаків і Ізмаїл. ●

Ті Запорожці, що по зруйнуванню Запорозької Січи утікли були до Турка, не пристали одначе до чорноморського війська, бо вони знали, що Москалі знову зрадять і по війні з Турком закріпостять їх. Вони лишили ся далше на Дунаю й помагали Туркам бити Москалів, при котрих були також брати задунайських козаків, чорноморські козаки. Тому-то задунайські козаки співали, що „під Турком добре жити“, тільки то одно не добре, що йде „брат на брата бити“.

По війні з Турком (1791) Чорноморці стали поселяти ся на дарованих їм землях між Дністром і Богом. Але Москва, котра стільки літ працювала, щоб наше козацтво вигубити, не на те утворила чорноморське військо, щоб з нього відродило ся нове Запорожжє. До того-ж цариця хотіла також землі між Дністром і Богом роздарувати московським панам, а народ закріпостити в ярмо панщини. Тому то Москалі стали промишляти, якби сих Чорноморців спекати ся. Вже в 1792 р. Чепіга жалуєть ся, що Чорноморців повертають в кріпацтво.

Щоб рятувати останки „славного війська запорозького“, старшина Чорноморців задумала вступити ся Москві

з очей в якусь нову землю, подальше від України. В тій цілі старшина Чорноморців вислала до цариці військового суддю Головатого. Цариця спитала московських панів і генералів, де є така ледача земля, котрої не схоче навіть такий неситий пан, що хотів би і на дні моря виорати поле. Пани сказали, що така земля є під Кавказом, над рікою Кубаню, на півострові Тамані. Пани й генерали сказали так: „То самі болота та скелі“. І воздух там заповітрений. Там також небезпечно, бо в горах живуть розбишаки-Черкеси. Туди післати Запорожців! Нехай вони повисушують багна, нехай вибють Черкесів або нехай вигинуть від пропасниці. Як вже багна перемінять ся в лани, як через те край стане здоровий, як козаки вже вибють Черкесів, то тоді можна буде й сю землю відобрати від козаків і роздати її московським панам. Козаків можна буде тоді знову кудись дальше перенести. А може навіть не треба буде їх переносити, бо хвороба й боротьба з Черкесами так їх винищать, що останки можна буде легко примирити й запрягти в наше ярмо.“

І цариця рішила ся перенести Чорноморців під Кавказ, на Кубань. Так і стало ся. Про отсей перехід в Тамань, над Кубань, Чорноморці лишили нам таку пісню:

Боже наш, Боже! Боже милостивий!
Що ми родили ся в світі нещасливі!
Служили ми вірно в полі і на морі,
Та zostали ся убогі і босі і голі!
Старали ся ми землю заслужити,
Щоби в вольности нам віку дожити.
Дали нам землю від Дністра до Богу,
А границею по бендерську дорогу —
Дністровий й Дніпровий, обидва лимани,
Добувати рибу, справляти жупани.
Прежню землю взяли *) та й сю відбирають,
А Тамань нам дати тепер обіцяють.
Ми-б пішли й туди, аби нам сказали,
Щоб не загубити козацької слави.

Одначе не всі Чорноморці пішли на Кубань. Ті, що не хотіли туди йти, втікли за Дунай до тих Запорожців, що були під Турком. Там вони мали й землю й волю. Сі співали инакше ніж ті, що пішли на Кубань:

*) Се є Запороже.

Ой, Боже наш, Боже милостивий,
Що породились в світі нещасливі!
Ой, хотіли ми землі заслужити,
Аби в вольности хоч віку дожити.
Служили ми вірно на землі, на морі,
Тепер zostали ся нагі, босі й голі!
Дали нам землю від Дністра до Богу,
А границею по бендерську дорогу.
Дарували землі, ще й три широкі лимани:
„Ловіть, хлопці, рибу, справляйте жупани!
— Ой, либонь жупанів вже нам не носити,
— Колиб хоч нам свити собі заробити.
Дала судариня та й веліла відобрати,
А нас Чорноморців в рекрути забрати.
Козаки-ж сее почули, стали утікати,
Стала судариня та на них гукати:
„Ой, не утікайте, славні Чорноморці,
Ой, я не велю вас у рекрути брати!
— Ой, ні, не можна вже себе спинити,
— Було степів на трое наших не ділити!

Як Москва довела до загибелі й задунайську Січ?

Сила Запорожців під Турком ставала щораз більша. Туди втікли не тільки ті Чорноморці, котрі не хотіли йти на Кубань. Утікали й інші гуртки козаків з України, бо бояли ся, що їх Москва забере в салдати. Утікали також поодинокі козаки, спасаючи ся перед бранкою і перед панщиною. За їх прикладом тягли селяне, утікаючи від тяжкої панщини. Сліди сеї мандрівки за Дунай лишили ся в дальших піснях:

Ой, ісходились у кінець Дунаю та до купи лимани...
А там наших Запорожців сорок тисяч проживали.
Добре було Запорожцям і під Турком жити,
Одно тільки те недобре, що на брата бити.
Ходив, ходив молодий козак по річці по Дону...
Приблукав ся козак, примотав ся к самому Дунаю:
„Перевезіть мене, хлопці-перевозці, на той бік перевозу;
„Сімсот рублів заплатю вам, до тисячі доложу!

Така мандрівка за Дунай і зріст задунайської Січи за-
тривожили царя й московських панів. Цареві втікали ре-
крути, а панам закріпощені хлопи. До того Москва все бо-
яла ся, що з отсеї задунайської Січи може на Україну пе-

рекидати ся стара думка про волю України, про привернення Гетьманщини й Січи та про незалежність України від Москви. Тому-то й царь і пани робили всякі перепони, щоб нелегко було дістати ся за Дунай, та вилловлювали втікачів. Про се маємо пам'ятку в пісні :

Ой, Дунай річка та широка,
На перевозі та усе глибока.
Та луги із лугами, а береги з берегами...
Ой, там Запорожці проїзжали
І молодих бурлак провозжали.
А тепер не проходять
І бурлак не проводять...
За превражими панами.

За кожним разом, коли тільки Росії грозила яка війна, особливо з Турком, звертав ся царь до задунайських козаків, обіцявав їм землю і волю, щоб тільки вернули під його владу. Запорожці все відповідали : „Ой, брешеш, брешеш, превражий Москалю ! Хочеш обманути !“ — Аж в 1828 р. повело ся Москві піддурити малу частину задунайських Січовиків. В Січи за Дунаєм було тоді дуже багато селян не-козаків, що, було, притягли на Дунай за козаками. Більша часть тих селян тужила за рідним краєм, за жінками й дітьми. До того були вони темні та не розуміли так діла, як Запорожці. Отсеї селяне помогли своїми голосами вибрати кошовим отаманом свого провідника Гладкого, котрий був за поворотом під царя. Самі-ж справдішні Запорожці ані чути не хотіли про поворот, але рішили ся помагати Туркови проти Москаля. Більша часть Січовиків пішла до турецького табору під Силістрією. Тоді Гладкий — а було се в 1828 р. — зібрав охочих до повороту — було їх тільки 500 ! — й потайки утік з ними з Січи та пристав до московського війська. За сю зраду Гладкого Турки й Молдавани пімстили ся на тих козаках, що zostали ся, бо бояли ся, що й ті зрадять. Напали на Січ, зруйнували її й багато народу вирізали.

Тих Січовиків, що вже були в таборі в Силістрії, Турки забрали до Царгороду, бо вже їм не вірили. Про зруйнування сеї Січи за Дунаєм козаки співали :

Ой, летіла бомба — серед Січи впала...
Пропало військо запорозьке, не пропала слава.
А нас Гладкий отаман поголив, ще й поголить,
А всеж він нам славу козацькую зробить.

Питаєть ся Дніпро тихого Дунаю:
„Скажи ти мені, мій тихий Дунаю,
„Чом я своїх козаків на тобі не видаю ?
„Чи твоє гирло козаків пожерло,
„Чи твоя вода козаків забрала ?
Промовить Дунай до Дніпра-Славути :
— Дніпре батьку, Дніпре-Славуто !
— Сам я собі думаю та гадаю,
— Чом твоїх козаків у себе не видаю ?
— Уже четверть года, три місяці, вибиває,
— Як твоїх козаків у мене не має.
— Ні їх моє дунайське гирло не пожерло,
— Ні дунайська вода козаків не забрала,
— Їх Турки не постріляли, не порубали,
— До Царгороду в полон не забрали.
— Всі мої цвіти луговії пониділи,
— Що твоїх козаків у себе не виділи.

Отся зрада Гладкого загрила останнє вільне українське військо.

По війні Росія зрадила козаків Гладкого так само, як була зрадила Чорноморців. Не усадила їх на Запорожжю, як була їм обіцяла, але перекинула їх під Озів, де зробила з них окреме військо. Опісля-ж і їх переведено на Кубань і злучено з Чорноморцями в одно кубанське військо, яке існує донині.

Закінчення.

По скасуванню Гетьманщини, по перенесенню Чорноморців на Кубань, а козаків Гладкого під Озів щез на Україні й на Запорожжю слід по козаках, що так довго боронили нашої землі перед татарською й турецькою навалою, що боронили наш народ перед чужим — польським, чи московським — пануванням. Гетьманських козаків розоружено та замінено у вільний хліборобський стан, хоч і їх значну частину повернено в кріпаків. Чорноморців і Запорожців частю повернено в кріпаків, а частю перенесено на Кубань, подальше від давньої України, аби вони не будили на Вкраїні охоти до волі й незалежності. Стільки й сліду лишилось з колишніх Запорожців.

На жаль — Кубанці не ті свободні орли, що колись були Запорожці. Приборкані вони та переважно забули, чим Січ була славна. Кубанці також славні вояки, одначе нема в них — на жаль — сього вольного духа, що був у

Запорожців, а котрим саме Січ таку славу в нашім народі навіки собі заслужила. А шкода, велика шкода! Инакше цїнив би та шанував наш народ Кубанців, якби серед них запалало давнє українське змагання до волі. Не за паря-ж і не за Росію-Московщину ляли свою кров Запорожці, а за неньку-Україну — нераз і проти Росії і проти царя! Тим-то вони й не були несвідомим „гарматнім мясом“ і не наймитами царя, але свідомими борцями за волю України.

Идучи 1654 р. під „протекцію“ московського царя, українські козакі не думали, що Москва буде катом їх волі й волі України. Сю гірку правду спізнали вони аж пізнійше, як Москва поділила з Польщею Україну, як вона Гетьманщину скасувала, як Січ зруйнувала, як народ закріпостила, як козаччину знищила. Але тоді вже було за пізно! Козацька сила вже була зломана та розвіяна по світу. Ось про се співає така пісня:

Ой, не гаразд, Запорожці, не гаразд вчинили,
Що степ добрий, край веселий Москалю вручили.
Ой, край добрий, край веселий, — забісовані люде...
Не знали, де поклонитись, а котрому царю.
Поклонились московському... ще ми го не знали...
Тепер же ми, Запорожці, навіки пропали:
Гей, ти Катерино, ти царице вража, ой, що-ж ти зробила?...
Нащо усі степи і усі клейноди Москалеви доручила?
Ти царице, суча мати, що великий напуст напустила
Та все військо запорозьке та й занастила.

Через перенесення Чорноморців на Кубань спасла ся лише маленька частина того нашого козацтва, котре ще не вигбло через війни, через тяжкі роботи й московські шибениці. Ще більше ніж се, що пішло на Кубань, розбрило ся по цілім світі й пропало для нашого народу. Ось так багато козаків, що по полтавським погромі (1709 р.) втікли були з Мазепою до Молдавщини, лишили ся навіки в чужині. Часть тих козаків Туреччина переселила під Солунь (Сальоніки). Із тих козаків, що втікли на Дунай по знищенню Запорожя, лишило ся багато за Дунаєм. В 1785 р. вісім тисяч наддунайських козаків взяла на службу Австрія і дала їм землі в Банаті і в бачьскім комітаті (Славонія). З тих австрійських Запорожців часть вернула до Туреччини, а друга частина лишила ся в Славонії й Хорватії.

По зрадї Гладкого й по зруйнуванню наддунайської Січи (1828 р.) Туреччина перенесла часть Запорож-

ців до Малої Азії. Решта лишилася над Дунаєм і живе там донині. Неодна держава потребувала тоді добрих вояків. Козакам, що вже не мали вітчизни, було все одно, у кого заробляти шаблею на хліб насущний. Тому то ті, що потребували вояків, напр. Мальтизи,*) наймали наших козаків. Про се, як то наші козаки розбрили ся по цілїм світі, співало ся в піснї:

Ой, повійте, вітри та все низовії,
Та на наші лодки та все дубовії,
Та на наші реї та все кедровії,
На наші паруси та все шовковії!
Ой, зажурив ся сивий соколонько:
Ой, бідна наша, наша головонько,
А що не укупі наші брати сіли...
Наші брати сіли та й пісні заіли...
Один у Москаля, другий у Турчина,
Третій у Мальтиза служить за одежу.
І той гірко плаче за польською межов.
— Ой, ти Москалю, єретичний сину!
— Запропастив Польщу, ще й нашу Україну!

На вступі сказали ми, що Росія тому завзялася вигубити наше козацтво, щоб Україну й Запороже перемінити в московський край, щоб з українського народу дерти податки для Московщини, щоб хлібом українського народу годувати московське військо, щоб з нашого народу брати рекрута в московське військо, аби за Москву проливали кров не так Москалі, як головню Українці, щоб землі України й Запорожа роздати московським панам, сенаторам і генералам, аби весь наш, козакий і некозакий, народ закріпостити й закувати його в ярмо панщини. Як усі народні пісні, котрі ми навели, показують, Москві пощастило все те зробити. Українець, що перше був вільний, по винищенню козацтва заспівав:

Ой, горе, не Гетьманщина, —
Надокучила нам вража панщина,
Що, ходячи, наїси ся, сидячи, виспиш ся.
Як на панщину іду, торбу хліба несу,
А з панщини іду, — ні кришиночки,
Обливають мене дрібні слізочки.

*) Мальтизи — орден рицарів на острові Мальті.

Або друга така :

- Ой, Москалю, Москалю, що так худо робиш ?
Славне наше Запороже усе в кінєць переводиш !
— Не жалуйте, Запорожці, та на свої вражі пани*),
— Бо пани, пребісові сини, уже вони поробили,
— Що всі степи, усі землі, Москалеви вручили !

Москалі вигубили наше козацтво, Москалі загорнули всі наші краї під свою нагайку, Москалі всі наші лани, степи й ліси порозбірали, запрягаючи останки козацтва й селян в ярмо панщини. До того просвіта серед народу на Україні слаба, бо школа чужа, московська, дітям тяжко чужу мову розуміти. Росія-Московщина не допускає і українських газет, аби народ не набирав ся розуміння, „хто він“, аби не гуртував ся і не забажав знову волі України. Москалі деруть з України податки, але сі гроші не на добро українського народу, але на свою користь витрачають : на царя, на його рідню, на московських панів, урядовців, на царське військо, на поліцію, жандармів, охрону, каторгу, на московські школи і т. д.

Тому не злобна видумка „мазепинців“, як звуть Москалі свідомих Українців, що Москва Україну зажерла й дальше зажирає. Се гірка й кривава правда, бо про неї виспівав сам народ у прадідних піснях. Ті пісні ще й нині співають ся, особливо старими людьми, хоч нераз люде й не розуміють вже добре того, про що в тих піснях співають ся.

Письменні люде списали їх з народніх уст і пустили в книжки, щоб грядучі покоління, дурманені в московських школах, не забули, як Москва-Росія зажерла Україну !

*) „Свої вражі пани“ — се козацька старшина з Гетьманщини, що зрадила Україну та пішла на царську сторону, за що царь заплатив їй, заводячи в Україні кріпацтво.

Українські бібліотечки.

Щоб облекшити полоненим набування книжок, видавництво С. В. У. підбрало готові українські бібліотечки з науково-популярних, політичних і белетристичних творів. Бібліотечки мають ся на продаж, починаючи від

бібліотечки	1	—	10	корон	(з пересилкою 11 корон)
„	2	—	20	„	(з пересилкою 21 „)
„	3	—	30	„	(з пересилкою 32 „) і т. д.,

кінчаючи більшими бібліотеками на суму 100 і більше корон.

Хто купив першого місяця бібліотечку за 10 корон, може на другий місяць по надісланню нових 11 корон одержати доповнення книжок до 2 і т. д.

Підбір книжок видавництво полишає собі, одначе прийматиме по можливості під увагу бажання замовляючих (більш або менше наукових творів, чи красного письменства).

Гроші найкраще висилати при замовленні наперед, бо пересилка накладною платою коштує дорожше. На пересилку треба додавати, як то вище зазначено, на кожних десять корон по 1 короні.

Полонені українські громадяне! Вам більш ніж кому небудь іншому потрібно під час перебування в полоні придбати як найбільше знаття, розплющити свої очі та зрозуміти, хто ми й що ми, зрозуміти, які великі сили затаєні в нашій народі, потрібно підготувати себе до боротьби за наші права й нашу волю!

Книга на рідній мові та про рідний край — се те, що розплющує наші очі, підготовляє нас бути справжніми громадянами, єднає нас духово.

Нехай же в кожному місці, де є тільки гурток полонених-Українців, з'явиться бібліотечка. Гуртуйтеся задля сього, складайте гроші до спільної каси та спільно закупавайте книжки, спільно їх і читаючи й обмірковуючи прочитане. Чим ближше до кінця війни, чим ближше до миру й до повороту до дому, тим більше се потрібно. Не гайте-ж дорогого часу!

Замовлення та гроші слати на таку адресу:

=== **Bund zur Befreiung der Ukraina,** ===
Wien, VIII., Josefstädterstraße 79.

ВЕЛИКИЙ, ДЕШЕВИЙ І ЦІКАВИЙ КАЛЕНДАРЬ-

Памяткова книжка

Союза визволення України на 1917 р.

Обіймає поверх 500 сторін друку, містить 103 ілюстрації й численні статі з області культурного, економічного й політичного життя українського народу по обох сторонах кордону та найкращі взірці поетичної творчости національних поетів.

Календарь Союзу містить між иншим найдокладніший огляд воєнних подій за два роки й ще докладніший огляд українського життя в Росії від початку українського національного відродження до останніх часів і статі про політичні змагання українського народу в часі війни.

Призначена в цілости для національного освідомлення найширших народніх мас, Памяткова книжка Союзу поза календарними відомостями ніколи не стратить на вартости та буде для кожного Українця

доброю памятною з воєнного часу.

Ціна календаря 2 К 50 сот. в оправі 3 К 70 сот.

З пересилкою 4 К.

Австрійські жовніри-Українці й російські полонені, котрі замовлять книжку безпосередньо в Союзі у Відні, дістають календарь по зниженій ціні — за 2 кор. в оправі 3 К 20 сот. З пересилкою 3 К 50 сот.

Книгарням і трафікам дасть ся звичайний книгарський опуст.

Гроші надсилати поштовим переказом на таку адресу: **Wien, VIII., Josefstädterstraße 79, T. 6. Administration des Nachrichtenblattes des „Bundes zur Befreiung der Ukraina“.** На бажання висилають ся чеки почт. шадниці ч. 107.090. В Німеччині замовляти „Памяткову Книжку“ по такій адресі: **Zentralstelle des Bundes zur Befreiung der Ukraina, Berlin, W. 66, Leipzigerstraße 131.**

Накладом „Союза визволення України“ вийшла велика книга
д-ра Степана Рудницького, проф. університету у Львові, п. з.

UKRAINA, LAND UND VOLK

(Україна, край і нарід).

Се перший більший твір в німецькій мові, що займаєть ся Україною, значить цілим полуднем східної Європи, та гарно виповнює прогалину, яка була досі в науці географії. Книжка повинна найти ся в руках кожного інтелігентного Українця.

Її зміст такий: Україна як географічна одиниця. I кн. Фізична географія. Положення й великість. Чорне море й його побережа. Загальний огляд будови поверхні України. Українські верховини. Українські височини. Українські низи. Ріки й річки України. Український клімат. Ростинний і звіринний світ України. II кн. Антропогеографія. Етнографічні границі України. Число й розміщення Українців по їх землі. Український народ jako антропогеографічна одиниця. Загальні замітки. Антропологічні прикмети Українців. Українська мова. Історично-політичні традиції та змагання Українців. Українська культура. Взаємини між землею й народом України. Економічно-географічний огляд України. Ловецтво й рибальство. Лісове господарство. Хліборобство. Садівництво й городництво. Скотарство. Мінеральні багатства. Промисл. Торговля й комунікація. Области та селитьби України. Спис важнійшої літератури та докладний показчик імен і річей.

До книжки додано 6 карт: поглядову фізичну карту України 1:5000000, геологічну, тектонічно-морфологічну, кліматичну, ростинно-географічну й етнографічну карту східної Європи 1:10000000.

Закликають книжку 40 образків, що представляють краєвиди й народні типи України.

Видання дуже гарне та старанне. Карти й образки виконані дуже добре. Ціна в порівнянню до величезних коштів накладу невисока: 10 кор. за брошурований примірник, а 12 К за примірник у гарній синій оправі з золотими витисками.

Купуйте дешеві й загально-доступні видання Союзу визволення України:

	к. с.
Т. Шевченко. Кобзарь. 2-ий випуск.	Бр. 1.—в опр. 1'50
Проф. М. Грушевський. Як жив український народ. Коротка історія України. З малюнками і картою України . . .	—'50
Сім Пісень. Гостинець для українських вояків. З нотами . . .	—'20
Др. М. Лозинський. Галичина в життю України	—'60
М. Возняк. Наша рідна мова. З 18 портретами	—'20
Проф. І. Шишманов. Роля України в болгарськiм відродженню (Вплив Шевченка на болг. поетів передвизвольної доби) . . .	—'20
Проф. С. Томашівський. Церковний бік української справи . . .	—'30
О. Кириленко. Українці в Америці	—'50
Др. І. Крип'якевич. Українське військо. Короткий історичний нарис. З малюнками	—'40
Др. Л. Цегельський. Русь-Україна і Московщина-Росія	—'80
Др. Осип Назарук. Слідами українських Січових Стрільців. З малюнками	Брошур. 3'50, в оправі 4'50
О. Скоропис-Йолтуховський. Значінне самостійної України для європейської рівноваги	—'20
Пам'яті Івана Франка. Опис життя, діяльності й похорону. Зладив М. Возняк. З малюнками	1'—
Вол. Дорошенко. Українство в Росії. Найновіші часи. З численними портретами	1'20
Пам'яткова книжка Союзу визволення України і календар на 1917 р. з 103 ілюстраціями. Ціна 2'50 опр. прим.	3'70
Б. Заклинський. Що треба знати кожному Українцеві. З малюнками і картою України. Вид. 3-є	—'30
Іп. Бочковський. Фінляндія та фінляндське питання	1'20
Др. Е. Левицький. Листи з Німеччини	—'80
Вол. Гнатюк. Національне відродження австро-угорських Українців (1772—1880 рр.)	—'80
Вол. Гнатюк, Українська народня словесність. (В справі записів укр. етнографічного матеріалу)	1'—
Наша пісня. Співаник. 20 найпопулярніших укр. пісень і гимнів з нотами	—'50
М. Богданович. Білоруське відродження	—'40
В. Антонович. Хмельниччина в повісті Г. Сенкевича	—'40
Чужинці про українську справу	—'40
М. Троцький. Литовці	—'40
Вяч. Будзиновський. Як Москва нищила Україну	—'60
Др. М. Лозинський. Михайло Павлик	—'40
Prof. M. Hruschewskyj. Die ukrainische Frage in historischer Entwicklung (Укр. справа в історичнім розвитку)	—'50
G. Cleinow. Das Problem der Ukraina. Українська проблема. (Про умови самостійної української держави)	—'20
Dr. E. Lewyckij, Galizien	—'60
H. Boczkowski. Ukrajina a ukrajinská otázka. (Україна й українське питання). По чеськи. З картою України . . .	1'—
V. Choma-Dovski. Ukrajina i Ukrajinci (по хорватськи) . . .	1'—

Набувати можна отсі всі книжки в Адміністрації видань Союзу визволення України. **Wien, VIII., Josefstädterstr. 79, II. St., T. 6.**

На жаданне висилаєть ся поштовий чек ч. 107.090.

РЛ 2099 4

В. Будзиновський

Як Москва
мистила Україну